

Ірина Руснак,

Київський столичний університет імені Бориса Грінченка (Київ, Україна)

<https://orcid.org/0000-0001-8355-7389>

e-mail: i.rusnak@kubg.edu.ua

ІСТОРІОСОФСЬКІ «СИЛЬВЕТКИ» БОРИСА ГОМЗИНА ПРО «ІСТОРІЮ РУСІВ», ТАРАСА ШЕВЧЕНКА ТА ЕТИЧНУ ФОРМУЛУ НАЦІОНАЛЬНОГО ЄДНАННЯ

У пропонованій статті здійснено інтерпретацію есею «Два українські патріоти» (1930) відомого діяча української культури Бориса Гомзина, що є маловивченою частиною його творчої спадщини. Дослідження сфокусоване на розкритті історіософської концепції мислителя та запропонованої ним етичної формули національного єднання. Б. Гомзин, наслідуючи погляди М. Драгоманова, розглядав «Історію Русів» не як суто історичну працю, а як фундаментальну політичну пам'ятку кінця XVIII століття, створену представником лівобережного шляхетства Григорієм Полетикою. У цьому трактаті він вбачав маніфест захисту козацьких вольностей та автономістської традиції, що протистояв імперському деспотизму. В умовах занепаду гетьманату література вимушено взяла на себе спадкоємність політичних ідей «Історії Русів», ставши засобом збереження національної ідентичності. Авторка обґрунтувала, що вплив «Історії Русів» на Тараса Шевченка оцінювався Б. Гомзином як прямий і ключовий для формування історичних та національних мотивів у творчості поета. Особлива увага в статті зосереджена на осмисленні запропонованої Б. Гомзином етичної формули національного єднання. Мислитель стверджував, що глибокий розкол у середовищі української еліти можна подолати лише на морально-духовній основі. Єдналим чинником він називав жертвенну любов до України, яка ставить національний ідеал вище за становий егоїзм, про що свідчить ідейна спорідненість автора «Історії Русів» й автора «Кобзаря». Таким чином, історіософія Б. Гомзина містить кордоцентричну концепцію моральної величчї патріотичного чину, що є фундаментальною засадою для національної консолідації українства.

Ключові слова: Борис Гомзин, вісниківці, есей, історіософія, «Історія Русів», Григорій Полетика, Тарас Шевченко.

Вступ. Борис Гомзин — помітна постать української культури першої половини XX століття. Уже в 1920-х роках він зарекомендував себе як військовий і політичний діяч, талановитий письменник-вісниківець й активний публіцист. Це маловивчена сторінка його творчої біографії, що потребує ґрунтовного осмислення в найближчому майбутньому. Особливої уваги заслуговує і наукова діяльність Б. Гомзина, яка була пов'язана з Українським вищим педагогічним інститутом імені Михайла Драгоманова в Празі. У 1924–1927 роках він навчався тут на історико-літературному відділі (підвідділ літератури). Навчання закінчив захистом дипломної роботи «“Марія” Тараса Шевченка» (Передмова, 1954, с. 13) та отримав титул педагога середніх шкіл (Мірний, 1934, с. 142). Із жовтня 1928 року Б. Гомзин працював коад'ютором, тобто нештатним працівником кафедри історії української літератури, де викладав студентам українську літературу. 19 листопада того ж року він успішно захистив дисертацію «Тарас Шевченко й “Історія Русів”»

(Передмова, 1954, с. 13) та отримав титул доктора літератури (Мірний, 1934, с. 143). Власне, все це спонукало спочатку студента, а потім і викладача вищої школи до наукової діяльності та виступів з науковими доповідями перед академічною спільнотою. З-поміж опублікованих наукових праць Б. Гомзина варто назвати кілька: «Св. Письмо й моменти устремління до вічності й до волі в Т. Шевченка й у його творах» (Гомзин, 1926, с. 41–56), «Два українські патріоти» (Гомзин, 1930, с. 5–13) і «“Пісня Київського Слав'янина” М. Драгоманова і вірш “Поклик до братів славян” М. Старицького» (Гомзин, 1930–1930, с. 79–102). Не виключено, що в набутку митця були й інші літературознавчі розвідки, однак відшукати їх поки не вдалося.

Синтез творчих і дослідницьких зацікавлень сформував унікальний характер інтелектуальної спадщини Б. Гомзина. Академічні наукові розвідки та перші дві з названих вище праць засвідчили, що одним із важливих аспектів його наукової діяльності є внесок у шевченкознавство. **Мета наукової статті** полягає в інтерпретації есею «Два

українські патріоти» Б. Гомзина. Дослідження сфокусоване на розкритті історіософської концепції автора щодо «Історії Русів» як фундаментальної політичної пам'ятки та оцінці її прямого впливу на творчість Тараса Шевченка. Особливу увагу зосереджено на осмисленні запропонованої Б. Гомзиним етичної формули національного єднання, яка має на меті подолання історичних і соціальних розколів українського суспільства на основі жертвовної любові до України. Осмислення малодослідженої спадщини науковця, письменника й публіциста дасть змогу не тільки поглибити сприйняття ключових ідей тогочасної літературознавчої думки, але й уможливить розуміння світоглядної основи його багатогранної творчості.

Текст, що ліг в основу есею «Два українські патріоти», був уперше презентований у форматі доповіді 2 квітня 1930 року на засіданні Товариства українських письменників і журналістів у Празі. Захід був присвячений вшануванню пам'яті Тараса Шевченка. Найбільш вірогідно, що «силуетки» були концентрованим висновком з докторської наукової роботи Б. Гомзина, у якій його погляди на «Історію Русів» та її вплив на Т. Шевченка мали вигляд глибокого, системного й доказового аналізу. Підґрунтям для такого висновку слугують численні апеляції до праць М. Драгоманова, М. Костомарова, О. Грушевського, В. Петрова, С. Єфремова, мемуарної спадщини А. Солтановського й М. Тишкевича, публікацій у журналі «Основа» та збірниках «За сто літ: Матеріали з громадського й літературного життя України XIX і початків XX століття», «Україна».

Обрана автором жанрова дефініція — «силуетки» (від *фр.* silhouette — контур, обрис) — засвідчила свідому відмову від вичерпного наукового аналізу, що було зумовлено ситуацією святкового вечора. Б. Гомзин зосередився на окресленні ключових ідейних засад «Історії Русів», зокрема простежив її прямий вплив на світогляд Т. Шевченка, формування історичних і національних мотивів у його творчості, а також тяглість державотворчих потуг українства від часу появи цього твору до визвольного руху XX століття. Водночас жанрова специфіка підкреслила суб'єктивний, авторський ракурс висвітлення проблеми. Відтак у студентському часопису було оприлюднено лаконічний і виразний есей, який концентрувався на концептуальних засадах «Історії Русів» та її визначальному значенні для становлення національної самосвідомості українців і національно-визвольного руху.

Б. Гомзин не погоджувався з думкою про те, що вихідною точкою новітньої ідеології україн-

ства було Кирило-Мефодіївське братство: «Так ніби до 45–46 рр. XIX ст. чисте поле було. Тоді як “братство” це було лише одною з багатьох ланок того довгого ланцюга, що звемо його Історією Народу Українського. Приємно стає, коли знаходиш у цьому минулому моменти, що й нам у нашої державотворчій праці за дороговкази служити можуть» (Гомзин, 1930, с. 6). Таким орієнтиром для автора есею була «Історія Русів», яку він розглядав як фундаментальний текст у становленні української національної ідеї. Дослідник виходив із припущення, що автором твору є Григорій Полетика. Б. Гомзин демонстрував глибоке розуміння означеної проблеми, оперував низкою наукових фактів, а його позиція щодо авторства відповідала тогочасному стану дослідження пам'ятки.

Грунтовний науковий пошук автора «Історії Русів» розпочався в XIX столітті і був зосереджений переважно навколо постатей із козацько-старшинської еліти. 3-поміж перших з'явилася гіпотеза О. Лазаревського про авторство архієпископа Георгія Кониського (Лазаревський, 1861, с. 9–13). Незабаром фокус наукового інтересу змістився на представників родини Полетик. В. Іконніков вперше вказав на Г. Полетика як імовірного автора пам'ятки (Іконніков, 1908, с. 1611–1650). О. Лазаревський, опрацювавши архівні матеріали шляхетської родини, відмовився від своїх попередніх тверджень і підтримав це припущення (Лазаревський, 1862, с. 32–51). Майже в той самий час виникла ще одна гіпотеза, що стосувалася сина Г. Полетика — Василя. На основі аналізу епістолярної спадщини останнього В. Горленко обґрунтовував тезу про його активну участь у текстотворенні історичної праці (Горленко, 1893, с. 41–76). Згодом цю версію підтримав А. Єршов (Єршов, 1928, с. 286–291). Натомість компромісне бачення авторства, якого дотримувався О. Грушевський, полягало в тому, що батько (Григорій Полетика) ініціював написання твору, а син (Василь Полетика) довершив його опрацювання (Грушевський, 1908, с. 396–427).

XX століття визначило домінантні вектори подальших літературознавчих студій у межах окресленої проблематики. У 1920-х роках з'явилася радикально нова гіпотеза, яка вивела наукові пошуки за межі осіб, згаданих у традиційному дослідницькому полі. М. Слабченко і П. Клепацький висунули ідею про авторство Олександра Безбородька — канцлера Катерини II (Слабченко, 1925, с. 103–107; Клепацький, 1928, с. 280–285). Саме такий погляд згодом активно розвивали А. Яковлів і М. Возняк, чії розвідки з'явилися друком наприкінці 1930-х років (Яковлів, 1937, с. 71–113; Возняк, 1939).

На момент появи відчиту-есею Б. Гомзина їх ще не було, а праць советських літературознавців дослідник, найпевніше, не читав. Отже, 1930 року він підтримував загальноприйняту українську літературознавчу думку.

Б. Гомзин демонстрував національно-світоглядну рецепцію як самої пам'ятки, так і її ймовірного автора. Дослідник трактував останню не лише як історичну працю, а і як ключовий політико-культурний трактат, що детермінував національні інтенції українців. Він рішуче прагнув відновити авторитет «Історії Русів», яка, на його думку, була несправедливо оцінена пізнішими поколіннями внаслідок критичної традиції, започаткованої М. Костомаровим.

М. Костомаров негативно ставився до «Історії Русів». У петербурзькій газеті «Порядок» вчений надрукував статтю «Із поїздки в Батурин в 1878 році», де зауважив, що пам'ятка є шкідливим продуктом старшинського мислення, у якому побачив джерела дворянського консерватизму. Ще однією причиною «незадоволення» була популярність твору в консервативних колах українського поміщицтва, чий патріотизм формувався під впливом ідей авторитетного тексту. М. Костомаров не втримався і від критики ідеалізації української минувшини та поширеної практики покладання вини за українські проблеми виключно на Росію (Костомаров, 1881, с. 1–2). Полемічний матеріал науковця спровокував конструктивну дискусію. М. Драгоманов у своїй публікації в тому ж періодичному виданні обґрунтував доцільність розглядати «Історію Русів» не в науковому, а в політичному ракурсі як трактат. Дослідник сприймав пам'ятку передусім як маніфест відстоювання прав людини та європейських культурних цінностей. Він акцентував на викривальному пафосі твору, спрямованому проти низки соціально-політичних і культурних деструктивних явищ, зокрема кріпосного права, чиновницького деспотизму, нівелювання норм закону, військового насилля, релігійної нетерпимості, національної винятковості та ксенофобії. Вчений відводив твору функцію ключового чинника у генезі прогресивних суспільних інтенцій у середовищі еліти (Драгоманов, 1881, с. 1–2). З точки зору М. Драгоманова, «Історія Русів» стала ідейною попередницею «Кобзаря» Т. Шевченка.

В есеї Б. Гомзин виявив добру обізнаність із полемікою М. Костомарова і М. Драгоманова. Не сприйнявши оцінок першого, він високо оцінив наукову позицію іншого, вважаючи М. Драгоманова далекоглядним дослідником. Саме Б. Гомзин відзначив демократичні тенденції в «Історії Русів», чим випередив свій

час і адекватно зрозумів історичне значення пам'ятки. Фактично він став на бік М. Драгоманова, у подальшому висловлюючи власне розуміння того, яке значення мала «Історія Русів» для українства.

Для автора аналізованого есею Г. Полетика — український патріот-інтелектуал. Діяльність вихованця Київської Академії в Катерининській Комісії¹ була спрямована на захист «<...> думки про державну самобутність і самостійність українську» (Гомзин, 1930, с. 8). Слід зазначити, що інтерпретація Б. Гомзиним діяльності Г. Полетика зумовлена його національно орієнтованим підходом до аналізу історичних явищ ранньомодерної доби. У цій перспективі Г. Полетика постає не лише як політик, що лобював станові інтереси шляхти, але і як діяч, який прагнув зберегти українську політичну суб'єктність в умовах посилення імперського тиску. Така дослідницька позиція є релевантною сучасним тенденціям. Історична наука початку XXI століття розглядає Г. Полетика як виразника ідей політичної еліти Гетьманщини, що у XVIII столітті еволюціонувала до республіканізму — єдиної життєздатної форми для функціонування козацької держави як окремого політичного об'єкта (Стеньгач, 2021, с. 20–29).

Обізнаність Г. Полетика з європейською філософією засвідчила численні цитати з Вольтера на сторінках «Історії Русів». Окрім того, зі спадщини автора пам'ятки Б. Гомзин згадав переклади творів античних філософів (Арістотеля, Епіктета, Ксенофонта), релігійні «Размышления» та укладений шестимовний словник (англійською, латинською, німецькою, російською, старогрецькою та французькою мовами). Усе це дало змогу констатувати глибину ерудицію автора «Історії Русів» у сфері надбань світової та класичної культурної традиції, а також його виразні просвітницькі прагнення.

Б. Гомзин обґрунтував специфіку політичного світогляду Г. Полетика, інтерпретуючи її крізь призму історичного контексту XVIII століття — доби «просвіченого абсолютизму». В умовах, коли гетьманат доживав свої дні, але автономічна традиція ще жила, український патріот Г. Полетика мусив шукати розв'язання «<...> українського питання лояльними способами у площині російсько-українських відносин» (Гомзин, 1930, с. 8). Цей лоялізм був тактичним кроком, що відповідав добі, коли українські діячі ще бачили «якісь надії» на збе-

¹ Законодавча комісія 1767–1768 років, яка опікувалася реформуванням імперії та підготовкою нового зведення законів.

реження чи відновлення державності. Принцип історичного контекстуалізму дав змогу авторові есею захистити «Історію Русів» від критики пізнішої доби. Б. Гомзин наголосив на необхідності оцінювати ідеї пам'ятки в контексті часу її появи: «<...> не обвинувачуймо людей XVIII в. за те, що вони не голосили правд XX в.». Він визнав, що демократичні тенденції у творі були «<...> своєрідними, так би мовити, тогочасними» (Гомзин, 1930, с. 8), розуміючи їх як станові або аристократично-республіканські, характерні для козацької старшини, а не для масової демократії.

Б. Гомзин зауважив, що, попри вагомий інтелектуальний набуток минулого, саме «Історія Русів» «<...> полонила думки й серця ширшого укр. громадянства» (Гомзин, 1930, с. 9). У тексті є алюзія на відому фразу з листа 1825 року М. Маркевича до К. Рилеєва («Ви в нас знайдете живим дух Полуботка»). Цим автор підтвердив тезу про те, що у середовищі українського дворянства початку XIX століття автономістські ідеї зберігали високий рівень рецепції та виступали ідейним містком між козацько-старшинською ідеологією XVII–XVIII століть і модерним українським національним рухом. Отже, формування тогочасної української еліти відбувалося на світоглядних засадах, артикульованих «Історією Русів».

У своїх роздумах автор не оминув проблеми зрадництва, якому народ дав, на його думку, більш влучну назву — «лакомство нещасне»: «В кожного народу й у кожній верстві знайдемо і Леонідів і Ефіяльтів. <...> Звичайно Ефіяльтів більше в подоланих і впосліджених, а через те безтрадиційних народів, їх більше в тих верствах, що до того “лакомства нещасного” стежку мають» (Гомзин, 1930, с. 7). Це міркування є глибокою історіософською та етичною максимою, що висвітлює проблему національної зради (колаборації) та її соціальне коріння. Автор використав класичну антономазію для пояснення внутрішніх розколів в українському суспільстві: Леоніди — герої, саможертвовні захисники; Ефіальти — зрадники, ренегати. Він зосередив увагу на соціально-психологічних умовах, що сприяли появі «прочан московських» в українській історії. Б. Гомзин концептуалізував національну зраду як світоглядний феномен, детермінований втратою державності та соціальною деградацією (упослідженням), що призводило до «безтрадиційності» — відсутності сильної політичної та культурної традиції, яка слугувала б моральним запобіжником ідентичності та опору. Дослідник наголосив, що корисливість і матеріальні блага імперії створюють найбільшу спокусу для еліти, яка має доступ до цих

благ. Б. Гомзин переконаний, що для подолання цього деструктивного явища нація потребує не лише героїзму, а й зміцнення традиції та відновлення державності.

Автор есею стверджував, що «Історія Русів» відображала світогляд лівобережного українського шляхетства другої половини XVIII століття. Власне, воно було спадкоємцем державницької традиції, започаткованої Богданом Хмельницьким. Дослідник наголошував на початковій національній активності цієї верстви, підкреслюючи її готовність до збройної боротьби: «Це було тоді, коли в цієї шляхти ще кров буйно по жилах грала й змушувала руки гарячі часто-густо за шаблю козацьку хапатися в обороні своїх національних (релігійних) прав» (Гомзин, 1930, с. 7). В есею наведено прізвиська десятків шляхетських родів тієї доби, які засвідчили свою непохитну вірність гетьману.

У пізнішій ретроспекції Б. Гомзин визначав ключовими постатями, які сприяли формуванню українського шляхетства (козацької старшини), гетьманів Івана Мазепу та Павла Полуботка. У такий спосіб він акцентував увагу на відданості української шляхти ідеалам автономії, козацьких вольностей та державності. Для нащадків Григорія Полетики «Історія Русів» функціонувала аж до 1850-х років як основоположний текст для національної самоідентифікації та обґрунтування політичних прав.

В есеї автор констатував факт розколу в середовищі українського лівобережного шляхетства після скасування гетьманату, що призвело до втрати національної ідентичності та провінціалізації еліти. Активній, політично орієнтованій групі навколо Г. Полетики, на думку Б. Гомзина, протистояла група духовної самотності, яскравим представником якої був Г. Сковорода. Вона знехтувала інтересом до політичних змагань і шукала розв'язання життєвих проблем у «духовному вдосконаленні». Втративши «Полетикинське» (політичну активність) і «Сковородинське» (духовну глибину), ця група поступово почала вироджуватися. Вона швидко інкорпоровалася у загальноімперські культурні норми, функціонуючи в межах імперії.

Історичні події зруйнували надії, які плекав Г. Полетика та його оточення: 1764 року було остаточно ліквідовано гетьманат, а після Другого поділу Польщі значна частина Правобережної України відійшла до Росії, що поширило дію імперського законодавства про кріпацтво на приєднаних територіях. У результаті автономічна традиція була повільно нівельована, а Київ втратив статус європейського культурного центру. Б. Гомзин протиставив патріотичне шляхетство, яке успадкувало традицію Г. Полетики,

тій частині еліти, що втратила інтерес до політичних змагань і почала дивитися на Україну «<...> крізь призму російську» (Гомзин, 1930, с. 9). Яскравим представником такої позиції в есею названо М. Гоголя. Відхід від активного політичного життя призвів до того, що українське життя стало «малоросійським», а згодом «южно-руським» і провінціальним. Тим часом Росія, інтегруючись у європейський простір завдяки реформам Петра I, значно випередила Україну в культурному розвитку. Б. Гомзин підсумував, що в часи політичного занепаду України саме «Історія Русів» забезпечила перехід національної справи на «<...> суто літературне поле» (Гомзин, 1930, с. 9), що не дало загинути українській справі, знов піднявши її на порядок денний. На цій підставі автор есею сформулював тезу про те, що «Історія Русів» є маніфестом українського державного мислення, що був засвідчений напередодні його остаточного занепаду.

Висвітлюючи історичні передумови соціокультурної диференціації в межах українського простору, автор використав концепт Дніпра як «трагічного кордону» для пояснення суттєвих відмінностей, що сформувалися між лівобережною та правобережною українською шляхтою. Така інтерпретація слугувала основою для аналізу розбіжностей у політичній і соціальній траєкторіях розвитку цих станових груп, чиє становище було безпосередньо зумовлене їхньою приналежністю до різних геополітичних сфер впливу — Речі Посполитої та Росії. Саме цей географічний і політичний розкол, на думку автора, став першопричиною втрати національної єдності та визначив унікальні риси і функціонал шляхетських еліт обох берегів.

У подальших роздумах Б. Гомзин окреслив стан справ Правобережної України, де, на його думку, авторитет Москви був ще слабким, натомість переважали західні впливи. Історіософські погляди автора ґрунтувалися на романтично-критичному осмисленні української історії, особливо долі Правобережжя, яке він розглядав як осередок нестримної козацької вольниці та водночас жертвну арену історичного фатуму. Ця концепція дала змогу визнати боротьбу як головний зміст українського існування і пояснювала відсутність сталої державності через непереборні зовнішні та внутрішні чинники. Правобережна Україна протягом століть перебувала у стані «шарпанини» — постійних навал татар, польського «Drang-u на Схід», московських вторгнень і внутрішнього безладу («своїх гультяїв»). Ця безперервна нестабільність і відсутність єдиної влади («<...> літами тут не знали кого і слухати треба») призвела

до невідворотного наслідку: попри потужний «живчик український», не змогло «<...> витворитися й устаткуватися державотворче “своє”» (Гомзин, 1930, с. 10). Тож автор есею пояснив брак державності не відсутністю патріотизму, а історичним фаталізмом і надмірною стихійністю козацької «долі-волі», яка виявилася несумісною з порядком.

В умовах, коли не було кому «плекати» традицію чи «писати й читати» літописи, єдиним хоронителем пам'яті про козацьку славу та носієм національної ідентичності залишилася народна пісня. Саме вона трансформувала минуле в ідеалізований світ та інспірувала «новітнього кобзаря» — Тараса Шевченка. Його світогляд формувався під впливом Святого Письма та «Історії Русів». Встановлення цього зв'язку, на думку Б. Гомзина, дає підстави для формулювання «<...> висновків і для нашого теперішнього й майбутнього», оскільки «<...> ще довго будемо жити під знаком Шевченка, аж поки не станемо самостійною державою» (Гомзин, 1930, с. 6).

Т. Шевченко для Б. Гомзина був ключовою фігурою, яка символізувала трагедію Правобережжя. Світогляд митця був сформований на контрасті між ідеалізованим світом пісні та жорстокою реальністю кріпацтва. Цей аксіологічний розкол на «рай і пекло» або «дві правди» спричинив внутрішню амбівалентність поета та його перманентне звертання «від плачу до прокльону». Саме тому Б. Гомзин свідомо акцентував на ролі Т. Шевченка як символу вільної боротьби, а не як політичного діяча.

Автор есею структурував свою аргументацію на основі бінарної опозиції між постатями Т. Шевченка та П. Куліша, репрезентуючи їх як антиподні світоглядні позиції та символи різних історико-культурних парадигм, асоційованих із протилежними берегами Дніпра. «Куліш, — занотував Б. Гомзин у примітці, — трагічний лицар Української бездержавності; він став духовим батьком цілої низки людей, які все своє життя борсалися саме в політичних концепціях і закінчували зневірою, не маючи сили і змоги розрубати той гордийський вузол, що його заплутала історія, революційним махом шаблі. Куліш до кінця днів своїх безпомічно бори́кався, не знаючи на яку ступити, хоч може більше за інших був підготовлений до того, щоб нові шляхи витичити. В кожному разі слідами общеросів він не міг піти (традиція!); він признавав зверхність династичну, але не більше, погляд хоч би Данілевського був йому органічно чужий, шлях же до Желябових і Кібальчичів — органічно гидкий» (Гомзин, 1930, с. 12). Б. Гомзин констатував наявність

значного розриву («прірви») між двома митцями, проте ключовим історіософським висновком стала теза про можливість подолання такої диспропорції. Він використав кордоцентричний підхід для пояснення можливості національного єднання: незважаючи на соціальну, майнову чи інтелектуальну «прірву», спільна морально-духовна основа, зосереджена в серці, здатна створити «міст» між різними суспільними елементами. Єдналим чинником, що нівелював значну соціальну диференціацію між кріпаком Т. Шевченком і представником дворянства Г. Полетики, була їхня спільна жертвна ідеалістична настанова, яка переважала інтереси їхніх соціальних верств: «Іх серця тремтять любов'ю — любов'ю до рідної землі, любов'ю до свого бідолошного народу. Так зустрілися автор “И.Р.” із автором “Кобзаря”» (Гомзин, 1930, с. 13). Це свідчило, що справжній патріотизм для Б. Гомзина вимірювався здатністю до самопожертви й готовністю поставити національний ідеал вище за становий егоїзм і раціональний розрахунок. Тож історіософія його силуеток була глибоко дуалістичною — він визнавав трагедію національного розколу, але разом із тим пропонував етичну формулу єднання, де моральна велич окремих патріотів здатна перевершити фатальні історичні та соціальні розколи.

Висновки. В есею «Два українські патріоти» Б. Гомзин аргументував, що «Історія Русів» є ключовим, формотворчим текстом, який визначив національно-державні прагнення українців і справив значний вплив на ідейно-культурний простір України. Аналіз науковця, глибоко ін-

корпорований у національно-державницьку позицію, спрямований на виявлення ідейного зв'язку між козацькою елітою XVIII століття і Тарасом Шевченком. Б. Гомзин довів, що автор «Кобзаря» зростав на традиціях, закріплених твором Г. Полетики, чим остаточно позиціонував Т. Шевченка як прямого ідейного продовжувача визвольних і державницьких ідеалів козацької старшини.

Б. Гомзин запропонував етичну формулу національного єднання, де ключовим консолідуючим чинником виступала жертвна любов до України. Настанова дослідника експлікувала кордоцентричну концепцію моральної величності патріотичного чину як фундаментальну засаду для національної консолідації українства. Отже, державницькі ідеали набули в автора есею глибокого морально-етичного виміру. Б. Гомзин актуалізував історичне минуле відповідно до національно-державних потреб свого часу. Звідси — його патріотичний імператив про необхідність засвоєння історичних уроків, оскільки Україна перебувала в процесі формування своєї державності.

Інтерпретація есею Бориса Гомзина не лише поглиблює розуміння шевченкознавчої думки української еміграції 1920–1930-х років, але й дає змогу по-новому поглянути на багатогранну спадщину інтелектуала-дослідника. Його праці є цінним джерелом для осмислення національно-державницьких концепцій означеного періоду. Водночас вони підкреслюють вагомий роль мислителя у формуванні ідеологічних засад українського визвольного руху першої половини XX століття.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. В.К. [Драгоманов М.] В защиту неизвестного покойника автора «Истории Руссовъ, или Малой России». *Порядокъ (Петербургъ)*. 1881. 11 мая. № 128. С. 1–2.
2. Возняк М. Псевдо-Кониський і псевдо-Полетика («Історія Русовъ» у літературі й науці). Львів—Київ, 1939. 159 с.
3. Гомзин Б. Два українські патріоти: [Про «Історію Русів» і Т. Шевченка]. [Стаття]. *Студентський вісник (Прага)*. Річник VIII. 1930. Ч. 1–4. С. 5–13.
4. Гомзин Б. «Пісня Киевського Слав'янина» М. Драгоманова і вірш «Поклик до братів славян» М. Старицького: [Стаття]. *Драгоманівський збірник (Прага)*. Т. 1 / Під загальною редакцією др-а Василя Сімовича. Прага: Заходом Видавничого Товариства «Сіяч» при Укр. Висок. Пед. Інституті. З літографії В. Ярковського, 1930–1932. С. 79–102.
5. Гомзин Б. Св. Письмо й моменти устремління до вічності й до волі в Т. Шевченка й у його творах. *Снудей (Прага)*. 1926. № 4. С. 41–56.
6. Горленко В. Из истории южно-русского общества начала XIX века (Письма В. И. Чарныша, А. И. Чепы, В. Г. Полетики и заметки к нимъ). *Кіевская старина: Ежемесячный исторический журналъ (Кіевъ)*. 1893. Т. 1. С. 41–76.
7. Грушевский А. К характеристике взглядовъ «Истории Руссовъ». *Известия отделения русского языка и словесности Императорской академии наук (Санкт-Петербургъ)*. 1908. Т. 13, кн. 1. С. 396–427.

8. Ершов А. До питання про час написання «Історії Русовъ», а почасти й про автора її. *Ювілейний збірник на пошану академіка Михайла Сергієвича Грушевського* / Ред. П. Тутківський. Київ: Трест «Київ-друк», 1928. С. 286–291.
9. Історія Руссовъ мнимаго Конискаго. *Опыт русской исторіографіи В. Иконникова*. Т. 2. Кн. 2. Київ: Типографія Императорскаго Университета св. Владимира, 1908. С. 1611–1650.
10. Клепацький П. Листування Олександра Андрієвича Безбородька з своїм батьком, як історичне джерело. *Ювілейний збірник на пошану академіка Михайла Сергієвича Грушевського* / Ред. П. Тутківський. Київ: Трест «Київ-друк», 1928. С. 280–285.
11. Костомаровъ Н. Из поѣздки в Батурин в 1878 году. *Порядокъ (Петербургъ)*. 1881. 8 апреля. № 97. С. 1–2.
12. Лазаревский А. Говорил ли Полуботок Петру Великому речь, приводимую Конисским? *Основа: южно-русскій литературно-ученый вѣстникъ (Петербургъ)*. 1861. Август. С. 9–13.
13. Лазаревский А. Отрывки изъ семейнаго архива Полетикъ. *Очерки, заметки и документы по истории Малороссии*. Київ: Тип. Г. Т. Корчак-Новицкого, 1892. Т. 1. С. 32–51.
14. Мірний І. Український Високий Педагогічний Інститут ім. М. Драгоманова: 1923–1933 (історія Інституту). Прага: Видання Укр. Висок. Педагог. Інституту, 1934. 144 с.
15. [Передмова]. Newfringran [Гомзин Борис]. З щоденника людини, що її оточення не розуміє, не хоче, або не може розуміти: [Нарис]. *Україна і світ: Література, наука, мистецтво і громадське життя (Ганновер)*. 1954. Зошит дванадцятий — тринадцятий. С. 13.
16. Слабченко М. Шляхетська історіографія. *Матеріяли до економічно-соціальної історії України XIX століття*. Одеса: Державне видавництво України, 1925. Том перший. С. 103–107.
17. Стеньгач Н. Еволюція республіканської форми правління України-Гетьманщини наприкінці XVII–XVIII ст.ст. *Університетські наукові записки (Хмельницький)*. 2021. № 1(79). С. 20–29.
18. Яковлів А. До питання про автора «Історії Русів». *Записки Наукового товариства імені Шевченка*. Т. CLIV / Праці історично-філософської секції; За ред. Івана Крип'якевича. Львів: З друкарні Наукового товариства імені Шевченка, 1937. С. 71–113.

REFERENCES

1. V.K. [Drahomanov M.] (1881). V zashchitu neizvestnogo pokoinika avtora «Istorii Russov, ili Maloi Rossii» [In defence of the unknown deceased author of “The History of the Rus People, or Little Russia”]. *Poriadok (Peterburh)*. 11 maia, 128, 1–2 [in Russian].
2. Vozniak, M. (1939). Psevdo-Konyskyi i psevd-Poletyka («Istoriia Rusov» u literaturi i nautsi) [Pseudo-Konysky and pseudo-Poletika («Istoriia Rusov» in Literature and Science)]. Lviv-K [in Ukrainian].
3. Homzyn, B. (1930). Dva ukraïnski patrioty [Pro «Istoriia Rusiv» i T. Shevchenka] [Two Ukrainian patriots: [On «Istoriia Rusiv» and Taras Shevchenko]]. *Studentskyi visnyk (Praha)*, VII, 1–4, 5–13 [in Ukrainian].
4. Homzyn, B. (1930–1932). «Pisnia Kievskogo Slaviana» M. Drahomanova i virsh «Poklyk do bratv slavian» M. Starytskoho [“Song of the Kiev Slav” by M. Dragomanov and the poem “Call to the Slavic Brothers” by M. Starytskyi]. *Drahomanivskyi zbirnyk (Praha)*, 1, 79–102 [in Ukrainian].
5. Homzyn, B. (1926). Sv. Pysmo y momenty ustremlinnia do vichnosti i do voli v T. Shevchenka i u yoho tvorakh [Writing and Moments of Striving for Eternity and Freedom in T. Shevchenko and His Works]. *Spudei (Praha)*, 4, 41–56.
6. Gorlenko, V. (1893). Iz istorii yuzhno-russkogo obshestva nachala XIX veka (Pisma V.I. Charnysha, A.I. Chepy, V.G. Poletiki i zametki k nim) [From the History of South Russian Society in the early 19th century (Letters from V. I. Charnysh, A. I. Chepa, V. G. Politika and notes on them)]. *Kievskaya starina: Ezheimesiachnyi istoricheskii zhurnal (Kiev)*, 1, 41–76 [in Russian].
7. Grushevskii, A. (1908). K kharakteristike vzgliadov «Istorii Russov» [On the Characterisation of Views in «Istoriia Russov»]. *Izvestiia otdeleniia russkogo yazyka i slovesnosti Imperatorskoi akademii nauk (Sankt-Peterburg)*, 13, 1, 396–427 [in Russian].
8. Yershov, A. (1928). Do pytannia pro chas napysannia «Istorii Rusov», a pochasty i pro avtora yii [On the question of when «Istoriia Russov» was written, and partly on its author]. *Yuvileinyi zbirnyk na poshanu akademika Mykhaila Serhiievycha Hrushevskoho*, Kyiv: Trest «Kyiv-druk», 286–291
9. Istoriia Russov mnimago Koniskago. *Opyt russkoi istoriografii V. Ikonnikova* (1908). [The History of the Rus people of the Imaginary Konisk. An Experiment in Russian Historiography by V. Ikonnikov]. Kiev: Tipografiya Imperatorskago Universiteta sv. Vladimira, 2, 2, 1611–1650 [in Russian].

10. Klepatskyi, P. (1928). Lystuvannia Oleksandra Andriievycha Bezborodka z swoim batkom, yak istorychne dzherelo [Correspondence between Oleksandr Andriiovych Bezborodka and his father as a historical source]. *Yuvileinyi zbirnyk na poshanu akademika Mykhaila Serhiievycha Hrushevskoho*. Kyiv: Trest «Kyiv-druk», 280–285 [in Ukrainian].
11. Kostomarov, N. (1881). Iz pozhzdki v Baturyn v 1878 godu [From a Trip to Baturyn in 1878]. *Poryadok (Peterburg)*. 8 apreliia, 97, 1–2 [in Russian].
12. Lazarevskii, A. (1861). Govoril li Polubotok Petru Velikomu rech, privodimuyu Konisskim? [Did Polubotok deliver the speech to Peter the Great quoted by Konissky?]. *Osnova: yuzhno-russkij literaturno-uchenyi vnstnik (Peterburg)*. Avgust, 9–13 [in Russian].
13. Lazarevskii, A. (1892). Otryvki iz semeinago arkhiva Poletik [Excerpts from the Poletich family archive.]. *Ocherki, zametki i dokumenty po istorii Malorossii*, Kiev: Tip. G.T. Korchak-Novitskogo, 1, 32–51 [in Russian].
14. Mirnyi, I. (1934). Ukrainskyi Vysoky Pedagogichnyi Instytut im. M. Drahomanova: 1923–1933 (istoriia Instytutu) [Ukrainian Higher Pedagogical Institute named after M. Dragomanov: 1923–1933 (history of the Institute)]. Praha: Vydannia Ukr. Vysok. Pedagog. Instytutu [in Ukrainian].
15. [Peredmovla]. Newfryingpan [Homzyn Borys] (1954). Z shchodennyka liudyny, shcho yii otochennia ne rozumiie, ne khoche, abo ne mozhe rozumity [From the diary of a person whom those around him do not understand, do not want to understand, or cannot understand]: [Narys]. *Ukraina i svit: Literatura, nauka, mystetstvo i hromadske zhyttia (Hannover)*. Zoshyt dvanadtsiatyi — trynadtsiatyi, 13 [in Ukrainian].
16. Slabchenko, M. (1925). Shliakhetska istoriografii [Noble Historiography]. *Materiialy do ekonomichno-sotsiialnoi istorii Ukrainy XIX stolittia*. Odesa: Derzhavne vydavnytstvo Ukrainy, 1, 103–107 [in Ukrainian].
17. Stenhach, N. (2021). Evoliutsiia respublikanskoï formy pravlinnia Ukrainy-Hetmanshchyny naprykintsi XVII–XVIII st.st. [The evolution of the republican form of government in Ukraine-Hetmanate at the end of the 17th–18th centuries.] *Universytetski naukovy zapysky (Khmelnyskyi)*, 1(79), 20–29 [in Ukrainian].
18. Yakovliv, A. (1937). Do pytannia pro avtora «Istorii Rusiv» [On the question of the author of «Istoriia Rusiv»]. *Zapysky Naukovoho tovarystva imeny Shevchenka*. Vol. CLIV / Pratsi istorychno-filosofichnoi sekti; Za red. Ivana Krypiakevycha, Lviv: Z drukarni Naukovoho tovarystva imeny Shevchenka, 71–113 [in Ukrainian].

Iryna Rusnak,

Borys Grinchenko Kyiv Metropolitan University (Kyiv, Ukraine)

<https://orcid.org/0000-0001-8355-7389>

e-mail: i.rusnak@kubg.edu.ua

HISTORIOSOPHICAL “SILHOUETTES” OF BORYS HOMZYN: ON «ISTORIA RUSIV», TARAS SHEVCHENKO AND THE ETHICAL FORMULA OF NATIONAL UNITY

The proposed article offers an interpretation of the essay “Two Ukrainian Patriots” (1930) by the prominent Ukrainian cultural figure Borys Homzyn, which constitutes a little-studied part of his creative legacy. The research focuses on exploring the thinker’s historiosophical concept and the ethical formula of national unity he proposed.

Following the views of Mykhailo Drahomanov, Borys Homzyn regarded «Istoriia Rusiv» not merely as a historical work, but as a fundamental political monument of the late 18th century, created by Hryhoriy Poletyka, a representative of the Left-Bank nobility. In this treatise, he saw a manifesto defending Cossack liberties and the autonomist tradition, which opposed imperial despotism. Amid the decline of the Hetmanate, literature was forced to assume the succession of the political ideas of «Istoriia Rusiv», becoming a means of preserving national identity.

The author substantiated that Borys Homzyn assessed the influence of «Istoriia Rusiv» on Taras Shevchenko as direct and crucial for the formation of historical and national motifs in the poet’s work. Particular attention in the article is focused on the comprehension of the ethical formula for national unity proposed by the essay’s author. The thinker asserted that the profound rift within the Ukrainian elite could only be overcome on a moral and spiritual basis. He identified self-sacrificing love for Ukraine as the unifying factor, one that places the supra-national ideal above estate-based egoism, as evidenced by the ideological kinship between the author of «Istoriia Rusiv» and the author of «Kobzar».

Thus, Borys Homzyn's historiosophy contains a cordocentric concept of the moral grandeur of the patriotic deed, which serves as a fundamental principle for the national consolidation of Ukrainians.

Keywords: Borys Homzyn, Visnykivtsi, essay, historiosophy, «Istoriia Rusiv», Hryhoriy Poletyka, Taras Shevchenko.

Стаття надійшла до редакції 02.09.2025

Прийнято до друку 07.10.2025